

Аннотация

Лоскутов Т. А. Объем предмета правового регулирования в уголовном процессе. — Статья. Статья посвящена исследованию объема предмета правового регулирования в уголовном процессе. Обосновано, что объем предмета правового регулирования УПК в части регламентации европейских стандартов соблюдения прав человека является суженым.

Ключевые слова: объем предмета правового регулирования, права и законные интересы человека; европейские стандарты соблюдения прав человека.

Summary

Loskutov T. A. The volume of the subject of legal regulation in the criminal process. — Article. Article is devoted to study the volume of the subject of legal regulation in the criminal process. Proved that the volume of the subject of legal regulation of the CPC in the regulation of the European human rights standards is narrowed.

Keywords: volume of the subject of legal regulation, rights and lawful interests of man; European standards of human rights.

УДК 347.973

Т. М. Кузик

УЧАСТЬ ПЕРЕКЛАДАЧА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ МОВИ СУДОЧИНСТВА

Участь перекладача в кримінальному судочинстві нерозривно пов'язана з реалізацією на практиці норм одного із принципів кримінально-процесуального права — принципу мови судочинства. А тому одним із аспектів дослідження процесуального статусу перекладача як учасника кримінального процесу є забезпечення принципу мови судочинства. Це зумовлено тим, що саме процесуальні принципи дають можливість глибше розкрити суть і значення кожної стадії та інституту, правове становище всіх учасників процесу [1, 64]. У зв'язку з цим актуальним є аналіз підстав участі перекладача, що закріплені у кримінально-процесуальному законодавстві України.

Наведеним обумовлена мета дослідження, яка полягає у визначенні та аналізі підстав участі перекладача у кримінальному судочинстві як гарантії забезпечення принципу мови судочинства.

Окремі аспекти участі перекладача у кримінальному процесі як гарантію забезпечення принципу мови судочинства досліджували такі науковці, як М. А. Джафаркулієв, О. П. Головинська, В. Т. Малярєнко, М. І. Леоненко, О. П. Кучинська, Г. П. Саркисянц та інші. Незважаючи на це, зміни у кримінально-процесуальному законодавстві України потребують нових наукових розробок з досліджуваного питання.

Під принципом мови судочинства слід розуміти правові вимоги, що визначають порядок використання при провадженні у кримінальних справах державної та інших мов у поєднанні із забезпеченням учасникам процесу права на

© Т. М. Кузик, 2012

використання ними рідної мови, використовуючи при цьому послуги перекладача [2, 8].

Положення принципу мови судочинства законодавчо закріплене у ст. 19 КПК України 1960 р. Нова редакція вказаної норми відсилає до ст. 15 Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р., відповідно до якої мовою роботи та актів з питань досудового розслідування, дізнання і прокурорського нагляду в Україні є державна мова. Поряд із державною мовою при проведенні досудового розслідування, дізнання та прокурорського нагляду можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин України, інші мови. Кожна особа має право бути невідкладно повідомлена мовою, яку вона розуміє, про мотиви арешту чи затримання і про природу і причини звинувачення проти неї і захищати себе, користуючись цією мовою, у разі необхідності, за безкоштовною допомогою перекладача [3]. Стаття 19 КПК України відсилає лише до ст. 15 Закону України «Про засади державної мовної політики», хоча ст. 14 вказаного нормативного акта є більш вдалою для кримінального процесу. Саме в цій статті визначається мова судочинства, в тому числі й кримінального. Крім того, ч. 4 ст. 14 закріплює право особи вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку. Частина 5 ст. 14 містить положення за яким слідчі і судові документи складаються державною мовою. Так як актами роботи органів досудового розслідування, дізнання є окрім інших і слідчі документи, це ще раз підкреслює безпосереднє відношення вказаної норми закону до кримінального процесу, а тому її упущення у кримінально-процесуальному законі є незрозумілим.

Враховуючи те, що у більшості випадків законодавець конкретизує зміст принципів кримінального процесу через прийняття норм, які виражають їх правову сутність та соціальне призначення, можна зробити висновок, що зміст вказаної вище норми і є змістом принципу мови судочинства.

Свого часу науковці по-різному трактували зміст принципу мови судочинства, який зазвичай узгоджувався з положеннями кримінально-процесуального закону, тому такі процесуалісти, як Н. О. Абдуллаєв, М. А. Джафаркулієв, Г. П. Саркісянц, І. Л. Петрухін, В. М. Семенов, визначали наступні елементи вказаної засади:

- 1) здійснення судочинства державною мовою або мовою більшості населення;
- 2) забезпечення особам, що не володіють мовою судочинства, права робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, виступати у суді рідною мовою;
- 3) забезпечення особам, що не володіють мовою судочинства, можливості користуватися послугами перекладача;
- 4) забезпечення вручення слідчих і судових документів обвинуваченому в перекладі на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє [4, 108; 5, 5; 6, 57; 7, 43].

Виходячи із змісту чинної редакції ст. 19 КПК України 1960 р. можна визначити такі елементи принципу мови судочинства:

1) здійснення кримінального судочинства державною мовою. Поряд з державною мовою у судочинстві можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин України;

2) кожна особа має право бути повідомлена про мотиви арешту чи затримання і про природу та причини обвинувачення проти неї мовою, яку вона розуміє;

3) особа має право на безкоштовну допомогу перекладача.

Дещо по-іншому законодавець визначає зміст принципу мови, якою здійснюється кримінальне провадження у новому КПК України від 13.04.2012 р. Так, відповідно до ст. 29 кримінальне провадження здійснюється державною мовою. Особа повідомляється про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє для розуміння суті підозри у вчиненні кримінального правопорушення. Що ж стосується перекладача, то його призначають у разі, якщо учасники кримінального провадження не володіють або недостатньо володіють державною мовою. Забезпечується право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати у суді рідною мовою або іншою мовою, якою особа володіє. Підлягають перекладу на рідну мову або іншу мову, якою сторони кримінального провадження володіють, лише судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті. Що ж стосується перекладу інших документів кримінального провадження, то він здійснюється лише за клопотанням зазначених осіб. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів кримінального провадження засвідчується підписом перекладача [8].

Тож, як бачимо, загалом положення, які визначають мову, якою здійснюється кримінальне провадження та гарантії її забезпечення, дещо вдосконалені у новому КПК України. Проаналізувавши положення ст. 29 нового КПК України можна зробити висновок, що підставами для участі перекладача у кримінальному судочинстві є:

- 1) неволодіння учасником кримінального провадження державною мовою;
- 2) недостатнє володіння учасником кримінального провадження державною мовою. Розглянемо кожну з названих підстав.

Як зазначено у законі, кримінальне провадження здійснюється державною мовою, яка відповідно до ст. 10 Конституції України є українською. Її функціонування забезпечується в усіх сферах суспільного життя і на всій території держави. Заслуговує на увагу вимога для сторони обвинувачення, слідчого судді та суду складати процесуальні документи державною мовою. Таким чином вказана норма кримінально-процесуального законодавства приведена у відповідність до Основного Закону держави та низки інших нормативних актів. Так, ст. 12 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» також визначає державну мову як мову судочинства і діловодства в судах [9].

Учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, надається право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача (ч. 2

ст. 29 нового КПК України). Тобто за логікою викладеного, якщо названі особи володіють державною мовою України, вони зобов'язані вживати її, а не іншу мову. Але за відсутності визначених у законі критеріїв, як перевірити, володіє особа державною мовою України чи ні? Достатнє це володіння чи недостатнє? Потрібен особі перекладач, чи вона з метою затягування розслідування чи судового розгляду не бажає користуватися державною мовою та заявляє, що не достатньо володіє нею? Жоден із законодавчих актів України не визначає поняття «володіння державною мовою» чи «неволодіння державною мовою», або ж «недостатнє володіння державною мовою». Не розкриваються ці поняття в юридично-словниковій чи юридично-енциклопедичній літературі та в юридичних коментарях. На думку О. Ялової, для практичного застосування положень законів про мову судочинства є надзвичайно важливим визначення критеріїв володіння особами державною мовою, встановлення суб'єкта чи суб'єктів визначення рівня володіння державною мовою тією чи іншою особою, передбачення відповідальності таких суб'єкта чи суб'єктів за неналежне визначення рівня володіння державною мовою тією чи іншою особою [10, 267].

Відповідаючи на одне із поставлених вище запитань, Г. П. Саркісянц свого часу зазначив, що володіти мовою судочинства означає вільно розуміти вказану мову і без будь-яких труднощів давати пояснення на цій мові під час процесу [6, 24]. Схожою є й позиція Т. Н. Добровольської [11, 92]. Розглядаючи проблему мови у кримінальному судочинстві, В. Т. Маляренко зазначає, що «володіти мовою» — означає мати максимальний словниковий запас, бездоганно знати всі правила мови, майстерно говорити, писати і читати, тобто бути грамотною у повному розумінні цього слова людиною [12, 5]. Як видається, запропоновані визначення трактуються надто вузько, тому більш вдалим, на наш погляд, є позиція колективу російських процесуалістів на чолі із З. Ф. Ковригою. На їх думку, такими, що не володіють мовою провадження по справі, є особи, які не розуміють чи погано розуміють мову кримінального судочинства, не вміють вільно висловлювати свою позицію з використанням термінів, що пов'язані з кримінальним провадженням справи [13, 49]. Що ж стосується недостатнього володіння мовою судочинства, то під ним Я. М. Ішмухаметов розуміє нездатність особи володіти письмовою мовою, при умові, що вона володіє нею на рідній мові [14, 101].

Є. В. Ткаченко пропонує такі критерії володіння особою державною мовою: отримання на території України середньої, професійно-технічної або вищої освіти, що підтверджується відповідним документом (атестатом, дипломом тощо); вміння писати і читати українською мовою [15, 14].

Якщо «неволодіння мовою судочинства» сприймається як незнання мови, її нерозуміння чи неможливість висловлюватись нею, то таке нововведення у кримінально-процесуальне законодавство, як «недостатнє володіння мовою судочинства», викликає зауваження не лише через відсутність критеріїв його визначення, а й через труднощі в його реалізації органами досудового розслідування та суду. Як зазначають російські науковці, які свого часу неоднозначно сприйняли таку ж новелу КПК Російської Федерації, поділ учасників про-

песу на осіб, які не володіють та недостатньо володіють мовою судочинства, позбавлений будь-якого практичного сенсу, оскільки незалежно від рівня знань мови судочинства орган дізнання, слідчий, прокурор, суд зобов'язані забезпечити участь перекладача. Тому такий поділ є зайвим [16, 97–98].

У будь-якому випадку одним із критеріїв володіння учасником процесу мовою судочинства є суб'єктивна думка самої особи, її здатність сприймати усну чи письмову мову, адекватно сприймати юридичну термінологію, давати пояснення на мові, якою здійснюється кримінальне провадження [17]. В той же час специфіка юридичної термінології значно відрізняє мову, якою здійснюється кримінальне провадження, від тієї мови, яку учасник провадження звик чути в повсякденному спілкуванні. Простого знайомства з мовою недостатньо для того, щоб вважати, що особа, яка бере участь у процесі, володіє не рідною їй мовою судочинства [7, 25]. Тому, як зазначає І. І. Бунова, у випадку, якщо учасник кримінального провадження недостатньо володіє мовою провадження, то навіть за відсутності від нього клопотання про участь перекладача, слідчий зобов'язаний незалежно від бажання особи забезпечити його участь у кримінальному провадженні [17].

Деякі вчені до критеріїв, на підставі яких визначається факт володіння чи не володіння мовою судочинства, відносять і інші обставини. Так, на думку О. П. Головинської, при визначенні рівня володіння особою мовою судочинства не менш важливим є питання про адекватне сприйняття і розуміння юридичної термінології [18, 53]. З такої позиції автора випливає, що у разі не розуміння юридичної термінології, але при більш-менш достатньому рівні володіння українською мовою — мовою судочинства особі потрібен перекладач, оскільки вона недостатньо володіє державною мовою. Слід сказати, що перекладач запрошується для здійснення перекладу документів, для надання допомоги під час проведення слідчих і судових дій, для ознайомлення учасників процесу з матеріалами справи та в інших випадках [19, 15], однак аж ніяк не для роз'яснення юридичної термінології. Для цього кожна особа має право на правову допомогу, яка у кримінальному судочинстві надається адвокатом або іншим фахівцем у галузі права.

Також слід зазначити, що для багатьох громадян України українська мова не є рідною мовою. А кримінально-процесуальний закон України гарантує учасникам кримінального провадження давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною мовою. В законодавстві України донедавна були відсутні критерії визначення поняття «рідна мова». Однак Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р. в ч. 1 ст. 1 дав визначення цього поняття — це перша мова, якою особа оволоділа в ранньому дитинстві [3]. Незважаючи на позитивну тенденцію у спробі законодавчого врегулювання вказаного поняття, все ж таки зазначене визначення не позбавлене певних недоліків, оскільки законодавець не врахував випадків виховання дитини у двомовних сім'ях, коли батьки вчать розмовляти дитину з раннього віку двома мовами. Тоді виникає питання, яка з них буде для дитини рідною мовою? Знову ж таки це буде визначатись особою самостійно.

Як має діяти суд у випадках, коли особа достатньо добре володіє мовою, якою здійснюється кримінальне провадження, але заявляє клопотання про виступ у суді рідною мовою? В юридичній літературі висвітлюється позиція, за якою заява особи про бажання брати участь у судочинстві на будь-якій іншій мові, ніж та, якою ведеться процес, є безумовною підставою для забезпечення цього права за участю перекладача [20, 48; 21, 97, 100]. Вказана позиція викликає певні зауваження. Так, у кримінально-процесуальному законі зазначається, що право користуватися рідною мовою мають ті учасники кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють мовою судочинства, а звідси законною підставою для запрошення перекладача є факт незнання мови, якою здійснюється кримінальне провадження. Саме ці умови дозволяють відрізнити законні вимоги учасників провадження від вигаданих, які зазвичай заявляються з метою затягування чи ускладнення справи. Крім того, п. 4 ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує особі, проти якої висунуто будь-яке кримінальне обвинувачення, право користуватися безкоштовною допомогою перекладача, якщо вона не розуміє і не розмовляє мовою, яка використовується в суді [22].

Вирішити питання про рівень володіння учасником кримінального провадження мовою, якою здійснюється судочинство, зобов'язані слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий. Вказівки у кримінально-процесуальному законі як це зробити немає. Як правило, труднощі не виникають у разі, коли учасником процесу є іноземець, який не володіє мовою судочинства, тоді йому призначають перекладача. Однак, якщо учасником судочинства є громадянин України, який не проживає на території, на яку поширюється регіональна мова і не бажає оволодівати українською мовою, тоді визначити рівень володіння ним мовою кримінального провадження складніше. В таких випадках вітчизняні науковці пропонують призначати мовну експертизу [23, 140; 12, 5]. Російська дослідниця участі перекладача в кримінальному процесі О. П. Головінська пропонує вдаватись до допомоги спеціаліста, який, спираючись на знання іноземної мови, повинен з'ясувати, чи володіє учасник кримінального судочинства мовою кримінального провадження на достатньому рівні, що дозволяє йому самостійно, без допомоги перекладача брати участь у процесі [18, 54].

Тому, з метою запобігання зловживанню процесуальними правами та затягуванню процесу, вважаємо, що питання про володіння, неволодіння чи недостатнє володіння мовою кримінального провадження учасником процесу повинне бути з'ясоване в кожному конкретному випадку ще на стадії досудового розслідування. Це може бути проведено під час допиту чи будь-якої іншої слідчої дії за участю конкретної особи або ж за допомогою спеціаліста.

Враховуючи проведене нами дослідження змісту принципу мови кримінального судочинства, який викладений у КПК України 1960 р та КПК України 2012 р., пропонуємо викласти норму із вказаною засадою таким чином:

«Мова провадження в кримінальних справах

Провадження в кримінальних справах здійснюється державною мовою. Процесуальні документи органів досудового розслідування та суду складають-

ся державною мовою. Поряд із державною мовою провадження в кримінальних справах може здійснюватись регіональними мовами

Особа повідомляється про підстави затримання, підозру у вчиненні злочину та пред'явлене їй обвинувачення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє для розуміння суті підозри чи обвинувачення.

У разі неволодіння учасниками кримінального провадження державною чи регіональними мовами слідчий, прокурор, суд забезпечують їм право давати показання, заявляти клопотання, подавати скарги, виступати в суді мовою, якою вони достатньо володіють, користуючись безкоштовно у разі необхідності послугами перекладача.

Судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд справи, надаються особам, стосовно яких вони винесені у перекладі на мову, якою вони достатньо володіють. Переклад інших процесуальних документів кримінального провадження, надання копій яких передбачено законом, здійснюється лише за клопотанням зазначених осіб. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів кримінального провадження засвідчується підписом перекладача».

Література

1. Альперт С. А. Принципы советского уголовного судопроизводства и их роль в формировании правового статуса участников процесса // Проблемы социалистической законности. — Х., 1986. — Вып. 17. — С. 64–69.
2. Леоненко М. І. Принцип національної мови у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. І. Леоненко. — К., 2001. — 20 с.
3. Про засади державної мовної політики: закон України від 03.07.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/page.
4. Абдуллаев Н. А. Понятие и содержание принципа национального языка судопроизводства // Укрепление законности и правопорядка в период строительства коммунизма. — Душанбе, 1973. — Ч. 2. — С. 104–112.
5. Джафаркулиев М. А. Принцип национального языка и процессуальное положение переводчика в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.715 / М. А. Джафаркулиев. — М., 1972. — 17 с.
6. Петрухин И. Л. Принцип национального языка в советском уголовном процессе // Социалистическая законность. — 1972. — № 2. — С. 56–59.
7. Саркисянц Г. П. Переводчик в советском уголовном процессе / Г. П. Саркисянц. — Ташкент : Фан, 1974. — 90 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2453-17.
10. Ялова О. Деякі аспекти застосування державної мови у судочинстві України // Право України. — 2010. — № 3. — С. 266–271.
11. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики) / Т. Н. Добровольская. — М. : Юрид. лит., 1971. — 200 с.
12. Маляренко В. Про державну мову та перекладача у кримінальному процесі України // Голос України. — 2006. — № 175. — С. 5.
13. Уголовный процесс России : учеб. пособие / под ред. З. Ф. Ковриги, Н. П. Кузнецова. — Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2003. — 453 с.
14. Ишмухаметов Я. М. Язык судопроизводства как принцип российского уголовного судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Я. М. Ишмухаметов. — Ижевск, 2006. — 204 с.
15. Ткаченко Є. В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Є. В. Ткаченко. — Х., 2009. — 20 с.

16. Безруков С. И. Принципы уголовного судопроизводства: понятие, система и общая характеристика / С. И. Безруков, С. С. Безруков. — Омск : Изд-во Ом. акад. МВД России, 2005. — 107 с.
17. Бунова И. И. Критерии определяющие степень владения участником процесса языком судопроизводства [Электронный ресурс] // Российский судья. — 2010. — № 7. — Режим доступа : omsukchansky.mag.sudrf.ru/modules.php?name=press_dep&op=4&did.
18. Головинская Е. П. Процессуально-правовые основы деятельности переводчика по обеспечению принципа языка уголовного судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. П. - Головинская. — Воронеж, 2006. — 193 с.
19. Леоненко М. І. Правове положення перекладача як суб'єкта забезпечення принципу національної мови кримінального судочинства // Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки. — 2003. — № 1. — С. 13–18.
20. Кузнецов О. Ю. Понятие «язык судопроизводства» в системе российского процессуального законодательства // Современное право. — 2005. — № 5. — С. 23–26.
21. Аширбекова М. Т. Принцип национального языка уголовного судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук / М. Т. Аширбекова. — Саратов, 1984. — 177 с.
22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 4 листоп. 1950 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.
23. Кучинська О. П. Перекладач в кримінальному процесі України // Вісник Академії адвокатури України. — 2012. — № 1. — С. 139–141.

Анотація

Кузик Т. М. Участь перекладача у кримінальному процесі як гарантія забезпечення принципу мови судочинства. — Стаття.

У статті аналізуються підстави участі перекладача у кримінальному судочинстві з врахуванням нового Кримінального процесуального кодексу України. Досліджено зміст принципу мови провадження в кримінальних справах та запропоновано норму з вказаною засадою.

Ключові слова: мова, якою здійснюється кримінальне провадження, перекладач, неволодіння мовою кримінального провадження, недостатнє володіння мовою кримінального провадження.

Аннотация

Кузик Т. М. Участие переводчика в уголовном процессе как гарантия обеспечения принципа языка судопроизводства. — Статья.

В статье рассматриваются основания участия переводчика в уголовном судопроизводстве с учетом нового Уголовного процессуального кодекса Украины. Исследовано содержание принципа языка судопроизводства в уголовных делах и предложена норма с указанным принципом.

Ключевые слова: язык, на котором осуществляется уголовный процесс, невладеение языком уголовного судопроизводства, недостаточное владение языком уголовного судопроизводства.

Summary

Kuzyk T. M. Participation of an interpreter in criminal process as a guarantee of the principle of language of legal procedure. — Article.

In the article the grounds of an interpreter's participation in criminal procedure on the basis of the new Criminal procedure code of Ukraine are analyzed. The content of the principle of language of criminal procedure is explored and a new version of the legal norm with this principle is offered.

Keywords: language of criminal procedure, lack of knowledge of language of criminal procedure, insufficient knowledge of language of criminal procedure.